

LITERARNA VEDA MED EMPIRIZACIJO IN EKLEKTICIZMOM

Ob X. mednarodnem kongresu IGEL

V benediktinskem samostanu na idiličnem otočku Fraueninsel, ki leži sredi bavarskega jezera Chiemsee, je od 5. do 9. avgusta letos potekal deseti kongres Mednarodnega združenja za empirično literarno znanost (Internationale Gesellschaft für empirische Literaturwissenschaft oz. IGEL). Združenje, ki se je pod vplivom empirične literarne znanosti Siegfrieda J. Schmidta vzpostavilo predvsem kot odklon od tradicionalne literarne vede, je že od svojih začetkov v nemškem Siegnu leta 1987 do neke mere kontroverzno: na kongresih se vsaki dve leti srečujejo diametralno nasprotni pristopi in obravnavane teme. V združenju namreč ne sodelujejo le znanstveniki s področja literarnih ved, temveč so v njem dejavni še psihologi, ki se literature lotevajo v zvezi z bralnimi procesi, pa tudi sociologi, preučevalci medijev in drugi, večinoma empirični oziroma eksperimentalni raziskovalci. Ta pluralnost ved in pristopov je razlog, da pogosto prihaja do trenj in vtisa neenotnosti. Ker je bil letošnji kongres jubilejni, je bila v njegovem okviru predvidena tudi okrogla miza o preteklosti in prihodnosti združenja. A preden na kratko orišemo potek in glavne poudarke zadnjega srečanja, je mogoče – na podlagi preteklih kongresov in dosežkov združenja, kot se kažejo v objavljenih dokumentih – tvegati nekaj uvodnih komentarjev.

IGEL na institucionalni ravni sicer ne sodi v znanstveni »mainstream« na področju literarnih ved – morda je za kaj takega združenje preveč interdisciplinarno in nehomogeno – vendar njegovi dosežki nikakor niso zanemarljivi, in rezultati preteklih empiričnih raziskav so nadvse relevantni za humanistične stroke. (Žal jih te pogosto ne poznajo in teoretične posplošitve raje izvajajo iz spekulacij, a to je splošnejši problem humanistike, ki ga tu ne bomo reševali.) Že od začetkov pa je IGEL obremenjen z neko dihotomijo, ki jo približno opisujeta dvojici teorija-praksa oziroma filozofsko-empirično. Znano je, da je združenje nastalo na pobudo literarnih znanstvenikov, ki so hoteli s pomočjo nove empirizacije preseči poljubnost razpravljanja v okviru tradicionalnih pristopov, ki jih je zaznamovala hermenevtika oz. interpretacija. Pobudniki (omenjeni Schmidt in njegovi somišljeniki) so izhajali iz prenovljenega koncepta empiričnosti, ki se skuša očistiti zveze s pozitivizmom. K sodelovanju pa so povabili raziskovalce iz strok, ki se tradicionalno prištevajo k empiričnim (psihologe, sociologe) in pri katerih koncept empiričnosti nikdar ni bil sam po sebi problematičen, pogosto pa je bil vezan na neopozitivistično razumevanje znanosti. Medtem ko je »literarna« frakcija čutila močno potrebo po refleksiji in teoriji ob empirizaciji lastnega početja, je »neliterarno« skupino, lahko ji poenostavljeno rečemo tudi »kulturološko«, takšna teorija ne le dolgočasila, ampak celo odbijala. Ta nasprotja so, kot se zdi, ostala nepresežena vse do danes.

A to nikakor ni vse. Kljub temu, da je literatura prisotna v imenu združenja, se je v njegovi zgodovini na kongresih obravnavalo še marsikaj drugega. Za enega od preobratov je poskrbel tudi sam Schmidt, ki je v devetdesetih večkrat gla-

sno zahteval širitev raziskovalne pozornosti z literature na področje medijev. Ta zahteva je bila sicer upravičena, kajti literarne vede so pomen medijskega študija praviloma podcenjevale. Vendar se je zgodilo še nekaj. Dokler so se z mediji ukvarjali raziskovalci literature, je bilo še mogoče upravičiti ime združenja, toda ko so se pojavile medijske študije sociologov in kulturologov, ki so bile z literaturo čisto nepovezane, se je – vsaj po mojem mnenju – zastavilo pomembno vprašanje: kaj sploh združenje IGEL preučuje? To vprašanje se je le še zaostriло ob nadaljnjih širitvah raziskovalnih področij: analizira se časopise, revije, računalniške igrice, resničnostne šove, TV nanizanke in podobno. Kot je značilno za mnoga druga področja, je tudi v dejavnostih združenja IGEL mogoče razbirati simptome proslule transformacije literarne vede v eklektično kulturološko raziskovanje ali celo paberkovanje.

Kljub temu, da kongresi IGEL zaenkrat ohranjajo intelektualno svežino in zanimivost, se torej zdi, da bo treba v prihodnje resno zastaviti premislek o morebitnih omejitvah raziskovalnih področij. Dobro izhodišče za to bi lahko bilo že ime združenja, ki dovolj jasno pove, da mora raziskovanje temeljiti na empiričnih postopkih in da se mora vsaj nekoliko dotikati literature. Na ta način bi se sicer odrekli nekaterim zanimivim tipom raziskav, ki so bile opravljene pod streho IGEL, vendar bi verjetno pridobljena koherenca vzpodbudno vplivala na prihodnost združenja. Ne bi pa se bilo nujno treba odreči vsem razširitvam običajnega raziskovalnega področja literarnih ved. Še več, tega sploh ne bi smeli narediti, saj je eden od razlogov za eklektizacijo literarnih ved med drugim tudi upadanje vloge tradicionalnih literarnih pojavov v sodobni družbi, ki ga pač ni mogoče obiti. Med take razširitve spada že premik od teksta h kontekstu: ta ni nič novega, znan je že od pozitivistične literarne sociologije dalje, v novem duhu pa ga povzemajo sodobni empirični in sistemski pristopi k literaturi. Enako velja za preučevanje literature v medijskem kontekstu, v soodvisnosti s pravom, ekonomijo ali politiko in v vseh drugih mogočih relevantnih povezavah. Vse to so novosti, ki pomembno nadgradijo tradicionalne pristope, ali bolje rečeno, jih ustvarjalno dopolnjujejo. Podobno velja za psihološke raziskave, ki se ukvarjajo s procesi branja, procesiranja, razumevanja – dokler so v neki zvezi z literaturo, nedvomno sodijo k bogatenju literarne vede, kakršno se lahko dogaja na njenem robu.

Težava se torej pojavi pri raziskavah, ki z literaturo vsaj na videz nimajo nobene zveze, saj se v celoti ukvarjajo npr. z vizualnimi mediji, televizijo, videom, internetom; ali pa se po drugi strani ukvarjajo s teksti, branjem ali interpretiranjem na splošno, ne da bi pri tem kakor koli razlikovale med literarnimi in neliterarnimi fenomeni. Tudi na tej točki nima smisla vztrajati pri tradicionalnih zamejitvah, temveč bi bilo bolje razmisliti o možnih širitvah raziskovalnega področja. Ena od tistih širitev, ki bi utegnile biti za IGEL produktivne (in so jo mnoge raziskave že nakazale) zajema kompleks odnosov med realnim in fiktivnim, ki je bil v zgodovini literature, predvsem prozne, zelo pomemben, saj je povezan z vprašanjem družbene funkcije literature. Plodno bi torej utegnilo biti raziskovanje, ki bi izhajalo iz zgodovinske specifikke literature in njenih družbenih vlog in bi skušalo ugotoviti, kako so se s pojavom novih medijev te vloge transformirale, oziroma so se razpršile v različne medije – tako kot so vlogo romanov v veliki meri zapolnili filmi. Na ta način se literarnovedni pristopi, ki imajo bogato tradicijo analize diskurza, povezujejo z relevantno smerjo sodobnih medijskih raziskav: vključujejo se v jedro sodobnih disku-

sij o razmerju med »fiktivnim« in »realnim«, ki ni pereče le v literaturi, kot kažejo npr. sodni primeri pri nas, ampak še bolj v sodobnih medijih, kjer se poteze »fikcijskih« in »realnih« žanrov vse bolj prepletajo in mešajo. Podobno bi bilo mogoče kot primerno razširitev raziskovalnih meja razumeti raziskave, izhajajoče iz konceptov, ki jih je v največji meri razvijala ravno literarna veda, kot je denimo literarni kanon, ki ga je mogoče razširiti na področje filmske in vizualne umetnosti. Zdi se, da bi združenje, če mu v prihodnje uspe preseči omenjena nasprotja in najti dovolj stabilno zamejitev raziskovalnega področja – kar pa nikakor ni lahka naloga –, lahko delovalo uspešneje.

V duhu zgornjih izhodišč lahko zdaj o kongresu navržemo še nekaj konkretnjših podatkov. Kot je pri večjih konferencah v navadi, je delo potekalo v – žal neizogibnih – sekcijah, del predavanj pa je bil plenaren. Plenarna predavanja so bila nedvomno vrh kongresa, govorniki so bili skrbno izbrani in skoraj brez izjeme naravnost briljantni. Margrit Schreier z mednarodne univerze v Bremnu, ki v raziskavah plodno povezuje literarno vedo, psihologijo in medijske študije ter empirično preučuje predvsem kompleksne odnose med fiktivnimi in nefiktivnimi medijskimi žanri (veliko se je ukvarjala s psevdo-dokumentarnimi filmi, pa tudi z literaturo), je predstavila rezultate raziskav o vplivu literarne fikcije na prepričanja. V njej je pokazala, da (dobra) fikcija ima moč spreminjanja stališč in da v tem ne zaostaja za nefiktivnimi besedili, in da se ta moč še poveča, kadar fiktivna besedila prenašajo nekongruentne informacije. Predsednik združenja Will van Peer z Münchenske univerze pa je predstavil zanimivo raziskavo koncepta »flowa«. Izraz je težko prevedljiv, pomeni pa »avtotelično« dejavnost, ki ni usmerjena k cilju, ampak je njena nagrada že sam potek dejavnosti (kot na primer pri poljubljanju ali igranju inštrumenta; gre za »utopitev« zavesti v dejavnosti, odmišljanje okolja, telesa ...). V raziskavi se je izkazalo, da mladi izobraženci največji »flow« pripisujejo spolnosti, ki ji sledi glasba in kmalu tudi literatura. Intenziven občutek »flowa« je velika motivacija za branje. Na pamet bi bilo mogoče sklepati, da se učinek flowa pri drugem branju manjša, vendar je raziskava (tekst je bila Schlinkova uspešnica *Bralec*) pokazala, da ni tako, saj drugo branje lahko prinese še več suspenza in motivacije.

Socialni psiholog James Pennebaker s teksaške univerze v Austinu je predstavil svoje empirične analize nepolnopomenskih besed, medmetov in zaimkov (obenem razvija celo terapijo kreativnega pisanja za zdravljenje depresivnosti). Predstavil je nekaj presenetljivih ugotovitev glede rabe zaimka »I« (jaz). Ugotavlja, da je pri ljudeh s samomorilskimi nagnjenji raba tega zaimka mnogo pogostejša, večkrat ga rabijo tudi negotovi in socialno nižje rangirani posamezniki, medtem ko je govor »we« (mi) govor moči. Zanimivo je, da v literaturi raba zaimka »jaz« pri posameznem avtorju z leti upada. S pomočjo matematične faktorске analize je Pennebaker analiziral tudi Shakespearova zbrana dela in med drugim ugotovil, da se npr. topika *posla* v njegovih poznejših delih pojavlja vse pogostejše, medtem ko v mladostnih delih dominirajo drugi tematski sklopi, denimo *ljubezen*. Med plenarnimi govorniki je vsekakor treba omeniti še Williama St. Claira s Cambridgea, ki se je lotil »politične ekonomije branja«. V raziskavah angleške in ameriške literature je avtor upošteval, kaj je bilo dejansko brano v nekem obdobju, kako so se vsebine razmnoževale in distribuirale (naklade, cene, prodajne mreže) ter kaj je njihovo širjenje oviralo ali omejevalo (pravo, avtorske pravice). V središču zanimanja so torej ekonomski in pravni pogoji, ki določajo življenje sveta idej, ne pa »parada avtorjev« ali »parlament besedil«.

kot je St. Clair označil področja, ki jih obravnavajo starejši (hermenevtični) pristopi.

Ni težko oceniti, da se vse predstavljene plenarne teme gibljejo na robovih območja, ki ga je mogoče še razumeti kot tradicionalno literarno vedo, ali pa so že celo v veliki meri izven njega (predvsem Pennebakerjeva). Podobno velja tudi za sekcije: le del raziskav bi bilo mogoče razumeti kot raziskave literarnega področja – nedvomno sem sodi empirično raziskovanje vrednotenja, deloma pa tudi empirični študij interpretacije. Mnoge med njimi pa so popolnoma odvezane od literature: raziskujejo (ameriške) vojaške videoigrice in njihov politični naboj, (romunske) TV-limonade in njihove socialne učinke, pa celo internetno iskanje partnerjev in probleme rasne diskriminacije (Filipini). Med odmevnejšimi sekcijami velja izpostaviti raziskavo Reinholda Viehoffa in sodelavcev, ki so se lotili množičnih medijev, njihovo konstruiranje družbene resničnosti, medijskih ikon in formiranje slikovnega kanona (»pictorial canon«), ter nove avtorske modele, ki jih prinašajo interaktivni mediji, kot je internet.

Kot vrhunec konference je bila bržkone zamišljena okrogla miza z »ustanovnimi očeti in materami« zduženja, ki jih je moderator Peter Vorderer razporedil od »sanjačev« ali »teoretikov« na desni do »pragmatikov« na levi. Z izjemo Norberta Groebna in Gebharda Ruscha so bili zbrani vsi najpomembnejši znanstveniki, ki so leta 1986 snovali IGEL in so zduženju ostali zvesti do danes. Prva beseda je pripadla Siegfriedu Schmidtu, ki je poudaril osnovne orientacije empirične literarne znanosti: premik od dela k literarnemu sistemu, jasno metodološko orodje in problemsko naravnost. Douwe Fokkema je povedal, da je v zduženju videl možnost empirično poseči tudi v raziskovanje samih besedil, njegova soproga Elrud Ibsch pa je novo zduženje tedaj razumela kot poskus premostitve razpoke med filozofsko refleksijo in preverljivimi raziskavami; podobno se je Viehoffu konfrontacija hermenevtike s preverljivimi podatki zdela ključnega pomena. Na drugi strani je iz prispevkov »pragmatikov« – vsi prihajajo iz psiholoških ved – mogoče sklepati, da razkorak med njimi in »teoretiki« ni docela premoščen. Medtem ko Art Graesser (ki ga sicer motita »filozofska obsesija« in »zavračanje podatkov«) in Janos Lazslo ugotavljata pozitivne premike, je Robert Hogenraad razočaran nad prepadom, ki ga zduženju še ni uspelo premostiti in katerega simptom je po njegovem, da se nekateri še po dvajsetih letih ubadajo z »empiričnostjo« empirične literarne znanosti. Schmidt nasprotno meni, da »pragmatiki« še vedno preveč zanemarijajo refleksijo in da se je on sam desetletja trudil razvijati metodologijo, ki ne bi zdrsnila v pozitivizem; vendar ocenjuje, so bile izkušnje za ene in druge kljub temu nadvse koristne.

Očitno je torej, da temeljna razpoka med »hermenevtično« humanistiko in empirično metodologijo družbenih ved oziroma psihologije, ki jo je hotelo premostiti zduženje IGEL, ostaja v veliki meri odprta. Pa vendar se to ne zdi tako brezupno, saj ravno soočanje različnih pogledov lahko tvorno doprinese tako enim kot drugim, če so le dovolj odprti in hkrati kritični. Med »teoretiki« je mogoče najti številne, ki se ne branijo metod in rezultatov empiričnih raziskav, in ravno tako se zdi, da mnogi od sociologov ali psihologov, ki se lotevajo literature, upoštevajo tudi tradicijo in dosežke literarnih ved. Ravno tak forum, kot je IGEL, lahko spodbuja resnično, dialoško interdisciplinarnost, ne pa le navidezne in paberkovalske. Zato je omenjena razpoka morebiti celo

bolj tvorna, kot se zdi na prvi pogled. Pravi izziv za združenje se prejkone skriva v ostrejšem zamejevanju raziskovalnega področja, v politiki »razumnega« zapiranja meje. Ena od možnih smeri takega zapiranja je bila nakazana že v uvodnem delu tega prispevka.

Marijan Dovič

LITERATURA

- Internetna stran IGEL (programi konferenc in prispevki v elektronski obliki): www.arts.ualberta.ca/igel.
- Empirical Studies of Literature. Proceedings of the Second IGEL-Conference, Amsterdam 1989.* Ur. Elrud Ibsch, Gerard Steen, Dick Schram. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1991.
- Empirical Approaches to Literature. Proceedings of the Fourth Conference of IGEL, Budapest 1994.* Ur. Gebhard Rusch. Siegen: Lumis-Publications, 1995.
- Dovič, Marijan, 2004: *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Studia litteraria)
- Kos, Dejan, 2003: *Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora 21)
- Schmidt, Siegfried J., 1980: *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg.
- Schmidt, Siegfried J., 1989: *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Schmidt, Siegfried J., 1990: *Why Literature Is Not Enough, Or: Literary Studies as Media Studies*. Siegen: Lumis Schriften.

November 2006